

Ανάπτυξη κριτικής σκέψης με χρήση της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας» σε μαθητές της Τυπικής Εκπαίδευσης

Γιωτόπουλος Φ. Γεώργιος¹

¹ Ηλεκτρονικός – Τεχνολόγος, στο 1^ο ΕΠΑΛ Πύργου. M.Ed. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων.

ggiotop@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με την παρούσα εργασία, έγινε προσπάθεια να διαπιστωθεί εάν παράγεται κριτικός στοχασμός στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης, καθώς και σε ποια έκταση στις υπό μελέτη ομάδες μαθητών, μέσω της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας».

Αρχικά επιμορφώθηκαν δύο μόνιμοι εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη μέθοδο του Κόκκου (2011α) και κατόπιν έγινε εφαρμογή της σε δύο τμήματα της τυπικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το πρώτο αφορούσε σε τμήμα Β' Λυκείου σε ΕΠΑΛ και το δεύτερο αφορούσε σε τμήμα Γ' Γυμνασίου. Οι διδασκαλίες έγιναν από τους δύο προαναφερόμενους εκπαιδευτικούς.

Η διερεύνηση αφορούσε στην παραγωγή κριτικού στοχασμού από τους μαθητές. Ο σκοπός ήταν η διαπίστωση ή όχι, κάποιας μετασχηματιστικής διεργασίας κατά Mezirow (2007), σε σχέση με τις παραδοχές που ενδεχομένως υπάρχουν στο πιο πάνω δείγμα των μαθητών. Η χρήση της μεθοδολογίας της Μετασχηματίζουσας Μάθησης μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας του Κόκκου (2011) αποτέλεσε το εργαλείο διερεύνησης της μελέτης αυτής.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας, κριτική σκέψη, παραδοχές

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία, επιχειρήσει να διερευνήσει εάν παράγεται κριτικός στοχασμός μέσω της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας» του Κόκκου, καθώς και σε ποια έκταση στις υπό μελέτη ομάδες. Καταρχήν, επιμορφώθηκαν δύο εκπαιδευτικοί προκειμένου να παρουσιάσουν τη συγκεκριμένη μέθοδο σε σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Έπειτα, υπήρξε ανάλυση περιεχομένου από το υλικό των μαθητών και έγινε διερεύνηση σχετικά με το εάν αναπτύχθηκε κριτικός στοχασμός μέσω της μεθόδου του Α. Κόκκου. Τέλος, έγινε αποτίμηση των αποτελεσμάτων.

Το βασικό θέμα της εργασίας ήταν η παρουσίαση, η εφαρμογή και η αξιολόγηση της Μετασχηματίζουσας Μάθησης μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας του Κόκκου, σε εκπαιδευτικούς Β' Βάθμιας Εκπαίδευσης και η μετέπειτα εφαρμογή της μεθόδου στα τμήματά τους. Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η διερεύνηση παραγωγής ή όχι κριτικού στοχασμού με τη μέθοδο «Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας» του Α. Κόκκου, από τους μαθητές. Μεταξύ άλλων και πέραν του κριτικού στοχασμού, οι στόχοι αφορούσαν στην ανατροφοδότηση του γράφοντος - μέσω του μεθοδολογικού εργαλείου της παρατήρησης - σχετικά με τις ευκολίες ή τις δυσκολίες που μπορεί να συναντήσουν οι μαθητές της τυπικής εκπαίδευσης, κατά την εφαρμογή της μεθόδου. Ένας δεύτερος στόχος αφορούσε στην ανταπόκριση των μαθητών κατά την εφαρμογή της μεθόδου, όσον αφορούσε στο δέσιμο της ομάδας και στην ίση συμμετοχή όλων.

Ορισμός της Κριτικής Σκέψης

Σύμφωνα με τον Ματσαγγούρα (2007) «κριτική σκέψη είναι η νοητικό-συναισθηματική λειτουργία που ενεργοποιεί επιλεκτικά και συνδυαστικά γνωστικές δεξιότητες, λογικούς συλλογισμούς και μεταγνωστικές στρατηγικές, με την βοήθεια των οποίων το άτομο επεξεργάζεται τα δεδομένα με λογικό τρόπο και αποστασιοποιημένο από τις προσωπικές του πεποιθήσεις και προκαταλήψεις, προκειμένου να δαμάσει το πλήθος των ετερογενών στοιχείων τους, ώστε τελικά να καταλήξει σε έγκυρα και λογικά συμπεράσματα, διαπιστώσεις, κρίσεις, πεποιθήσεις και επιλογές δράσης». (Ματσαγγούρας, 2007).

Παρουσίαση της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας»

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για να πραγματοποιηθεί η έρευνα της παρούσας εργασίας είναι η «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας». Πρόκειται για μεθοδολογία που έχει αναπτυχθεί από τον Κόκκο (2008; 2009^α; 2009β; 2010; 2011^α; 2011β; 2012) και παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο 8ο Συνέδριο για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση στις Βερμούδες το 2009. Αναλυτική παρουσίαση της μεθόδου γίνεται στο βιβλίο του 'Εκπαίδευση μέσα από τις τέχνες' (Κόκκος, 2011α). Σύμφωνα με τον Κόκκο (2011α:71-72), «η αισθητική εμπειρία – με άλλα λόγια η συστηματική παρατήρηση έργων τέχνης [...]» μπορεί να εμπλέξει τους ενήλικες «σε μια διεργασία κριτικού στοχασμού, η οποία τους βοηθάει να γίνονται περισσότερο χειραφετημένοι απέναντι στις ιδεολογίες που πολιορκούν τη σκέψη τους και αποβλέπουν να εμποδίσουν στη συνειδησή τους την καθεστηκιά τάξη πραγμάτων, η οποία συνήθως λειτουργεί εναντίον των ζωτικών συμφερόντων τους». Η μετασχηματίζουσα μάθηση μέσω της αισθητικής εμπειρίας είναι «μια μέθοδος παρατήρησης των τεχνών που ενισχύει την αυτοδυναμία της σκέψης». (Κόκκος, 2011α:72). Η μεθοδολογία αυτή έχει εφαρμοστεί και από άλλους ερευνητές και προγράμματα, όπως η Ράικου (2013), ArtiT (2012).

Θεωρητικό υπόβαθρο των σταδίων εφαρμογής της μεθόδου του Κόκκου

Τα στάδια εφαρμογής της μεθόδου του Κόκκου είναι έξι συνολικά. Αναπτύσσονται αναλυτικά στο βιβλίο του Κόκκου, 'Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες'. (2011α, 97-100)

Πρώτο στάδιο: Διερεύνηση της ανάγκης για κριτικό στοχασμό.

Σε αυτό το στάδιο, γίνεται διερεύνηση από τον εκπαιδευτή της ανάγκης να εξεταστεί κριτικά κάποια νοητική συνήθεια των συμμετεχόντων, δηλαδή να βρεθούν οι παραδοχές τους γύρω από ένα θέμα. Τα βήματα είναι τα εξής δύο: Α. Στην αρχή ή κατά τη διάρκεια του εκπαιδευτικού προγράμματος, μπορεί ο εκπαιδευτής να διαπιστώσει ότι οι εκπαιδευόμενοι θεωρούν ότι μια νοητική τους συνήθεια είναι σωστή, ενώ αυτή στην πραγματικότητα είναι δυσλειτουργική για τους ίδιους ή και για το κοινωνικό σύνολο. Αυτό θα αποτελέσει το έναυσμα για την έναρξη της διερεύνησης των εκπαιδευτικών αναγκών των εκπαιδευομένων. Β. Στη συνέχεια με συντονιστή τον εκπαιδευτή, πραγματοποιείται μια συζήτηση με σκοπό τη συνειδητοποίηση των συμμετεχόντων ότι αντιμετωπίζουν ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα. Εάν αυτό επιτευχθεί τότε μπορεί να κλονιστεί η βεβαιότητά τους για τη λειτουργικότητα της συγκεκριμένης νοητικής συνήθειας. Κατόπιν ο εκπαιδευτής τους ρωτάει εάν θέλουν να εξεταστεί κριτικά το θέμα στις επόμενες συναντήσεις τους. Εάν η απάντηση είναι καταφατική, τότε μπορεί να ξεκινήσει η διεργασία του κριτικού στοχασμού.

Δεύτερο στάδιο: Οι συμμετέχοντες εκφράζουν τις απόψεις τους.

Σε αυτό το στάδιο καταγράφονται οι απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με το εξεταζόμενο θέμα σε ερωτήσεις που ο ίδιος ο εκπαιδευτής έχει θέσει. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνονται δυο στόχοι: αφενός συγκεντρώνεται το υλικό προς μελέτη προκειμένου να δει ο εκπαιδευτής στοχευμένα που εμφανίζονται παραδοχές, αφετέρου δε, για να γίνει σύγκριση στο τέλος της παρουσίασης της μεθόδου για το εάν επιτεύχθηκαν κάποιες αλλαγές σε απόψεις των εκπαιδευομένων. Επίσης, συζητούνται οι απόψεις σε ομάδες εργασίας, προκειμένου να γίνει ιεράρχηση τους και να προκύψει έτσι μια τελική πρόταση, για το ποιες από αυτές θα τύχουν κριτικής επεξεργασίας.

Τρίτο στάδιο: Προσδιορισμός των απόψεων που θα εξεταστούν.

Σε αυτό το στάδιο και με τη βοήθεια της ομαδοσυνεργατικής μεθόδου διδασκαλίας, θα προκύψουν τα υποθέματα και τα κριτικά ερωτήματα προς διερεύνηση, εκ μέρους των εκπαιδευομένων. Κατόπιν κριτικής επεξεργασίας, θα μπου σε μια σειρά ιεράρχησης με πρώτο το ερώτημα που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της πλειοψηφίας των μελών της ομάδας.

Τέταρτο στάδιο: Επιλογή των έργων τέχνης.

Εφόσον το κριτικό ερώτημα έχει επιλεγεί, ο εκπαιδευτής σε συνεργασία με τα μέλη της ομάδας, βρίσκουν διάφορα αυθεντικά έργα τέχνης, όπως ορίζει η σχολή της Φραγκφούρτης, από όλες τις μορφές τέχνης τα οποία θα μπορούσαν να τύχουν επεξεργασίας για παραγωγή κριτικού στοχασμού. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να προσεχτεί η συσχέτιση του νοήματος του έργου, με την δυσλειτουργική άποψη και το κριτικό ερώτημα του προηγούμενου σταδίου.

Πέμπτο στάδιο: Κριτικός στοχασμός μέσω της αισθητικής εμπειρίας.

Σε αυτό το στάδιο, πραγματοποιείται μια διεργασία μέσα από τη συστηματική παρατήρηση έργων τέχνης με τη χρήση του μοντέλου Perkins (1994) ή του VT που επιλέχθηκαν, στη διάρκεια της οποίας γίνεται κριτική προσέγγιση της άποψης που αποφασίστηκε να εξεταστεί πρώτη. Αποτελείται από δύο μέρη: Στο 5α: Με χρήση του μοντέλου του Perkins ή VT, αντλούνται αφορμές για να αναπτυχθεί η κριτική επεξεργασία διαφόρων στοιχείων της εξεταζόμενης άποψης. Στο 5β: Γίνεται σύνδεση του κριτικού ερωτήματος με την προηγούμενη διεργασία παρατήρησης έτσι ώστε αυτό να απαντηθεί. Με τον ίδιο γίνεται η παρατήρηση και των υπολοίπων επιλεγμένων έργων. Σκοπός είναι, με κάθε έργο, να υπάρχει κριτικός στοχασμός σε κάθε δυσλειτουργική άποψη. Επίσης, οι εκπαιδευόμενοι, μπορούν να εργαστούν σε ομάδες για να επεξεργαστούν τα διαφορετικά μοντέλα που επέλεξαν και κατόπιν να τα παρουσιάσουν στην ολομέλεια.

Έκτο στάδιο: Επαναξιολόγηση των παραδοχών.

Στο τελευταίο στάδιο, οι εκπαιδευόμενοι γράφουν μια μικρή εμπλουτισμένη πλέον εργασία με το ίδιο θέμα που τέθηκε στο 2ο στάδιο εκθέτοντας τις τελικές απόψεις τους. Έπειτα, γίνεται σύγκριση των τελικών απόψεων σε σχέση με αυτές που είχαν εκφραστεί στο 2ο στάδιο.

Επόμενα στάδια.

Στα επόμενα στάδια γίνεται η κριτική επεξεργασία και των άλλων απόψεων της νοητικής συνήθειας, οι οποίες είχε αποφασιστεί να εξεταστούν, όπως γίνεται αναφορά στο τρίτο στάδιο. Μεταξύ των άλλων, γίνεται αξιοποίηση και της αισθητικής εμπειρίας με τον τρόπο που περιγράφηκε στο τέταρτο και πέμπτο στάδιο. Στο τελευταίο στάδιο, γίνεται σύνθεση όλων των ιδεών που προέκυψαν με σκοπό να συγκριθούν με αυτές που είχαν διατυπωθεί στο δεύτερο στάδιο. Τελειώνοντας, ο Κόκκος (2011α:100) υπογραμμίζει ότι *«προορισμός της μεθόδου δεν είναι να πραγματοποιείται περιστασιακά, αλλά να διαποτίζει ολόκληρη την εφαρμογή καθενός από τα εκπαιδευτικά προγράμματα συνδεδεμένη με την κριτική επεξεργασία όσο γίνεται περισσότερων απόψεων και νοητικών συνθηθειών».*

Μεθοδολογικά Εργαλεία

Σύμφωνα με το Βάμβουκα (2010:194) η παρατήρηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί *«αυτοτελώς ως κύρια μέθοδος στην επιστημονική παιδαγωγική έρευνα»* και θεωρείται ότι ίσως είναι *«η πιο σημαντική μέθοδος έρευνας στη συλλογή δεδομένων σχετικών με το ερευνητικό πρόβλημα».*

Στην παρούσα εργασία, χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο της δομημένης παρατήρησης, επειδή *«η ημιδομημένη και κυρίως η μη δομημένη παρατήρηση δημιουργεί υποθέσεις, παρά τις ελέγχει».* (Cohen & Manion, 2008:514). Μέσω αυτής, *«θα ξέρουμε από πριν τι αναζητούμε και θα έχουμε διαμορφώσει προκαταβολικά τις κατηγορίες της παρατήρησης».* (Cohen & Manion, 2008:513). Ο ερευνητής βρισκόταν στην αίθουσα και στις δύο παρουσιάσεις των εκπαιδευτικών και κατέγραψε μέσω κλειδας παρατήρησης την εξέλιξη της διαδικασίας της μεθόδου.

Μέσα για την πραγματοποίηση της παρατήρησης

Σύμφωνα με την Κεδράκα, (2008) *«το υλικό που συλλέγεται, ο τρόπος καταγραφής του (πχ μαγνητοφώνηση, βιντεοσκόπηση, σημειώσεις του ερευνητή), η ταξινόμηση και η ερμηνεία του, καθώς και η απόφαση για πλήρη ή μερική αποκάλυψη ή απόκρυψη του από τους συμμετέχοντες»* θα βοηθήσει τον ερευνητή, προκειμένου να *«εξυπηρετήσει καλύτερα τον ερευνητικό σκοπό και τα ερωτήματά του».*

Ένα ακόμη μέσο που βοήθησε στην εγκυρότητα της έρευνας ήταν η βιντεοσκόπηση η οποία συνέβαλε στην όσο το δυνατόν πιστότερη απόδοση όχι μόνο των συζητήσεων που έχουν πραγματοποιηθεί στην τάξη, αλλά και στην αναπαράσταση του μαθησιακού κλίματος και των επιδεικνυόμενων συμπεριφορών των μαθητών.

Κλειδα παρατήρησης

Η κλειδα παρατήρησης είναι μέθοδος ποσοτικής παρατήρησης και πραγματοποιείται σύμφωνα με ένα αυστηρά πολλές φορές προκαθορισμένο σχέδιο και πρόγραμμα. Συνεπώς, τόσο οι μορφές συμπεριφοράς που θα παρατηρηθούν, όσο και η χρονική διάρκεια ή και ο αριθμός περιόδων παρατήρησης είναι προκαθορισμένες και περιορισμένες. (Faulkner et al., 1999:230-231). Η κλειδα παρατήρησης αποτελεί ένα χρήσιμο όργανο έρευνας, όταν *«εμπεριέχει το σύνολο των μορφών συμπεριφοράς που εκδηλώνονται από το σύνολο των υποκειμένων στη δεδομένη κατάσταση και τον*

τρόπο αξιολόγησης κάθε χαρακτηριστικής συμπεριφοράς. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στην περίπτωση καταγραφής μιας πολύπλοκης συμπεριφοράς, όπως είναι μια ομαδική συζήτηση». (Βάμβουκας, 2010:204).

Με τη χρήση της κλειδας παρατήρησης, διερευνήθηκαν οι άξονες 1 έως και 4 της παρούσας εργασίας.

1. Αξιοποίηση γνώσεων και εμπειριών της καθημερινής ζωής

2. Ενεργητική συμμετοχή στην διαδικασία της μάθησης

3. Παραγωγή κριτικής σκέψης και στοχαστικού διαλόγου στο 3ο στάδιο. Παραγωγή κριτικού ερωτήματος

4. Παραγωγή κριτικής σκέψης και στοχαστικού διαλόγου μετά το 5ο στάδιο. Αποτελέσματα.

Στόχος της χρήσης της κλειδας παρατήρησης ήταν να καταγραφούν οι αντιδράσεις των εκπαιδευομένων συνολικά στην τρίωρη παρουσίαση και στην συνέχεια οι παρεμβάσεις κάθε εκπαιδευόμενου ανά άξονα. Καθ' όλη τη διάρκεια εφαρμογής της μεθόδου του Κόκκου οι παρεμβάσεις καταγράφονταν ανά πεντάλεπτο. Οι παρεμβάσεις αυτές κωδικοποιήθηκαν και οι κωδικοί παρατήρησης παρατίθενται παρακάτω, προκειμένου να είναι δυνατή η ανάγνωση των πινάκων που ακολουθούν. (Καγιαβή, 2007).

Ανάλυση Περιεχομένου

Όλα τα δεδομένα της έρευνας, τόσο σε προφορική όσο και σε γραπτή μορφή, συγκεντρώνονται προκειμένου να τύχουν περαιτέρω επεξεργασίας και να διεξαχθούν από αυτά οι πληροφορίες. Αυτή η ταξινόμηση σε κατηγορίες και η κωδικοποίησή τους, «αποβλέπει στην υποκατάσταση της υποκειμενικής εκτίμησης με την αντικειμενική ανάλυση και ποιοτικοποίηση». (Βάμβουκας, 2010:264). Όπως υποστηρίζει ο Βάμβουκας (2010:265), μέσω της ανάλυσης περιεχομένου μπορούν να προσδιοριστούν τα χαρακτηριστικά του περιεχομένου, να εξαχθούν έγκυρα συμπεράσματα για τα χαρακτηριστικά του πομπού της επικοινωνίας και να προσδιοριστούν τα χαρακτηριστικά του ακροατηρίου, αλλά και οι πιθανές επιπτώσεις προς αυτό.

Με αυτό τον τρόπο τα ποιοτικά δεδομένα μετατρέπονται σε ποσοτικά. Επειδή «το υλικό που αναλύεται δεν είναι διαθέσιμο, αλλά ο ερευνητής προκαλεί την παραγωγή του, τότε γίνεται λόγος για τεχνική ανάλυση περιεχομένου». (Βάμβουκας, 2010:269).

Το εξεταζόμενο θέμα της παρούσας έρευνας ήταν ο ρατσισμός.

Η συζήτηση με τους μαθητές στο τέλος και τα δεδομένα από την κλειδα παρατήρησης είχαν σαν στόχο:

α) να διερευνηθεί ο βαθμός κατανόησης του γνωστικού αντικειμένου από τους μαθητές, ανιχνεύοντας έτσι και την αναγκαιότητα μιας νέας εκπαιδευτικής τεχνικής (μέθοδος του Κόκκου)

β) να διαγνωσθεί ο βαθμός σύνδεσης, του προς διδασκαλία αντικειμένου με τις γνώσεις και τις εμπειρίες της καθημερινής ζωής των μαθητών,

γ) να διαπιστωθεί κατά πόσο οι μαθητές θεωρούν σημαντική αυτή τη σύνδεση διδακτικού αντικειμένου και καθημερινής ζωής,

δ) να προσδιοριστεί ο βαθμός ενεργητικής συμμετοχής των μαθητών στο σχολείο τους,

ε) να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό οι μαθητές θεωρούν σημαντική της ενεργητική τους συμμετοχή στη διδασκαλία

στ) να ανιχνευτεί η σημαντικότητα του ρόλου του εκπαιδευτικού, στην ενθάρρυνση της ενεργητικής τους συμμετοχής

ζ) να διερευνηθεί ο βαθμός κατά τον οποίο υπάρχει αναστοχασμός και να αξιολογηθεί η διαδικασία, στη διάρκεια της οποίας, οι απόψεις των μαθητών καταγράφονταν.

Γενικές παρατηρήσεις. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού.

Ο ενεργός ρόλος του εκπαιδευτικού ως διευκολυντή και εμπνευστή, έδρασε καταλυτικά στη σωστή και απρόσκοπτη διεξαγωγή της διδασκαλίας. Ο ρόλος του καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας βοήθησε στην επιτυχή έκβαση της εφαρμογής της διδασκαλίας, κάτι που φάνηκε από τις προφορικές δηλώσεις των μαθητών στο τέλος της εφαρμογής της μεθόδου.

Αποτελέσματα συγκρίσεων 1ου σταδίου της μεθόδου. Διερεύνηση της ανάγκης για Κριτικό Στοχασμό.

Θέματα που απασχολούν τους μαθητές:

Σχολική βία, ρατσισμός, προβλήματα υγείας, φτώχεια, ανεργία, βία, εγκληματικότητα, θρησκευτικός φανατισμός, μετανάστευση, εθισμός σε ουσίες

Επιλογή θέματος: Ο ρατσισμός.

Τεχνική προσέγγισης: Καταιγισμός ιδεών.

Κατόπιν καταιγισμού ιδεών που πραγματοποιήθηκε από τους εκπαιδευτικούς, στα τμήματα των μαθητών αναδύθηκε στο μεν ένα πρώτη, στο δε άλλο τέταρτη.

Πίνακας 1: Αποτελέσματα συγκρίσεων 2ου σταδίου της μεθόδου. Οι συμμετέχοντες εκφράζουν τις απόψεις τους.

	2ο ΣΤΑΔΙΟ - Έκφραση απόψεων και παραδοχών που σχετίζονται με το θέμα
Β' Λυκείου - ΕΠΑΛ	εθνικότητα, θρησκευτικός φανατισμός, διαφορετικό χρώμα, ιδέες, θρησκεία, έθιμα, ανταγωνισμός, λεκτική σωματική και ψυχική βία, ρατσισμός στο χρώμα στα κιά, στο φύλο, φανατισμός, κοροϊδία, βία στους μαθητές από άλλες χώρες
Γ' Γυμνασίου.	Φόβος, Βία, περιθωριοποίηση, διαφορετικότητα, προκατάληψη, απομόνωση, υβριστική συμπεριφορά, απόρριψη, άγχος, άσχημη αντιμετώπιση κοινωνικών ομάδων, ανικανότητα προβολής διαφορετικότητας, δεισιδαιμονίες, ηθική και συναισθηματική κατάπτωση, κατάλυση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θρησκευτικός - κοινωνικός - φυλετικός ρατσισμός, ρατσισμός στην καθημερινότητα, καταπίεση, ψυχολογική και λεκτική βία, στερεότυπα - πρότυπα, επαγγελματικός ρατσισμός, εχθρότητα, μετανάστευση, εκμετάλλευση, διακρίσεις, φόβος για το άγνωστο και το διαφορετικό, νομίζουμε ότι είμαστε ανώτεροι, πίεση, σωματική βία, εγωισμός, ειρωνεία

Όπως φαίνεται και στον πιο πάνω πίνακα, στην έκφραση απόψεων και παραδοχών που σχετίζονται με το θέμα, όλες οι ομάδες έθιξαν θέματα που αφορούν στις διακρίσεις στο χρώμα, στη θρησκεία, στη φυλή, στην κοινωνική τάξη και την οικονομική επιφάνεια, στη διαφορετικότητα και γενικά στο διαχωρισμό που μπορεί να υπάρξει και να οδηγήσει σε ομαδοποιήσεις. Έδωσαν ορισμούς του ρατσισμού είτε γενικούς, είτε εξειδικευμένους τους σε διάφορες ομάδες.

Πίνακας 2: Ορισμός του ρατσισμού..

Ορισμός του ρατσισμού από τους μαθητές της τυπικής εκπαίδευσης
η υπερβολική σημασία που δίνουν κάποιοι στο διαφορετικό χρώμα, τη διαφορετική εμφάνιση, στο διαφορετικό τρόπο σκέψης και έκφρασης του άλλου, χωρίς να σκέφτονται τα δικά τους μειονεκτήματα. Η διαφορετικότητα στις ιδέες, στο χρώμα, στη θρησκεία. Οι διακρίσεις απέναντι σε άτομα διαφορετικού φύλου, χρώματος, εθνότητας, ντυσίματος, σε άτομα με ειδικές ανάγκες και διαφορετικών πεποιθήσεων καθώς και η θεώρησή μας ότι είμαστε ανώτεροι σε σχέση με άλλους ανθρώπους
η άσκηση κριτικής προς κάθε τι που είναι διαφορετικό από εμάς
προκατάληψη, υποβιβασμός, βία, διακρίσεις, εκμετάλλευση
η μη αποδοχή του καινούριου ή του διαφορετικού από αυτούς, ο φόβος του διαφορετικού
οι προκαταλήψεις που μας έχουν περαστεί απέναντι στους άλλους
τα στερεότυπα που εκφράζονται από απόψεις μεγαλύτερων από εμάς και εμείς τις δεχόμαστε και τις θεωρούμε φυσιολογικές

Ιδιαίτερα και στα δύο τμήματα των μαθητών έγινε αναφορά στο θέμα της ενδοσχολικής βίας που μπορεί να προκληθεί είτε λόγω διαφορετικότητας στη φυλή, είτε στην εξωτερική εμφάνιση, είτε σε μικρότερο βαθμό, στη θρησκεία. Επίσης, αναφέρθηκαν στα στερεότυπα και στις προκαταλήψεις, δεισιδαιμονίες που έχουν οι άνθρωποι με αποτέλεσμα να συμπεριφέρονται με συγκεκριμένο τρόπο σε άτομα ή ομάδες που δεν είναι όμοιοί τους. Συνακόλουθα, έγινε αναφορά στη βία (λεκτική, σωματική, σεξουαλική και ψυχολογική) που ασκείται σε άτομα που υπόκεινται σε ρατσισμό.

Τεχνική προσέγγισης: Καταιγισμός ιδεών, συζήτηση, εργασία σε ομάδες.

Αποτελέσματα συγκρίσεων 3ου σταδίου της μεθόδου. Προσδιορισμός των απόψεων που θα εξεταστούν.

Πίνακας 3: Κριτικά ερωτήματα 3ου σταδίου από τα δύο τμήματα.

A/A	Μαθητές 2ου ΕΠΑΛ
-----	-------------------------

1	Γιατί δεν αντιμετωπίζεται το συγκεκριμένο φαινόμενο; Γιατί συνεχίζει να υπάρχει;
2	Γιατί όχι μόνο δεν δεχόμαστε τους διαφορετικούς ανθρώπους από εμάς αλλά τους κοροϊδεύουμε;
3	Γιατί δεν μειώνεται το φαινόμενο του ρατσισμού αυτή με την πάροδο του χρόνου;
4	Γιατί παρατηρούνται ρατσιστικά φαινόμενα ακόμη και από τους μεγάλους εφόσον θεωρούνται πιο λογικοί και ώριμοι;
5	Γιατί μένουμε απαθείς και δεν αντιδρούμε στο φαινόμενο του ρατσισμού;
6	Γιατί υπάρχει τόσο μεγάλο ποσοστό εκμετάλλευσης απέναντι σε αυτούς τους ανθρώπους;
7	Γιατί οι μαύροι δεν ασκούν ρατσισμό;
Μαθητές Γυμνασίου	
1	Γιατί δεν αντιμετωπίζεται το συγκεκριμένο φαινόμενο; Γιατί συνεχίζει να υπάρχει;
2	Γιατί όχι μόνο δεν δεχόμαστε τους διαφορετικούς ανθρώπους από εμάς αλλά τους κοροϊδεύουμε;
3	Γιατί δεν μειώνεται το φαινόμενο του ρατσισμού αυτή με την πάροδο του χρόνου;
4	Γιατί παρατηρούνται ρατσιστικά φαινόμενα ακόμη και από τους μεγάλους εφόσον θεωρούνται πιο λογικοί και ώριμοι;
5	Γιατί μένουμε απαθείς και δεν αντιδρούμε στο φαινόμενο του ρατσισμού;
6	Γιατί φοβόμαστε τον άλλον; Γιατί φοβόμαστε να μιλήσουμε;
7	Γιατί, προτού κρίνουμε αρνητικά τον άλλον να μη σκεφτόμαστε τα δικά μας αρνητικά και κατά πόσο αυτά επηρεάζουν τους άλλους γύρω μας;
8	Γιατί νομίζουμε ότι είμαστε διαφορετικοί, ενώ είμαστε ίσοι;
9	Γιατί να ωθούμε τους συνανθρώπους μας στη θλίψη και την απομόνωση;
10	Γιατί να μη σκέφτεται ο κάθε ένας ότι μπορεί να βρεθεί κάποια στιγμή στη θέση του άλλου;
11	Γιατί οι περισσότεροι άνθρωποι γύρω μας, είναι ρατσιστές;
12	Γιατί κρίνουμε τους άλλους ανθρώπους, αντί να προσπαθούμε να βελτιώσουμε τον εαυτό μας;

Στα δύο τμήματα μαθητών υπάρχει ένα ερώτημα που είναι κοινό και είναι το εξής:

Γιατί μένουμε απαθείς και δεν αντιδρούμε στο φαινόμενο του ρατσισμού;

Αποτελέσματα συγκρίσεων 4ου σταδίου της μεθόδου. Επιλογή των έργων τέχνης.

Πίνακας 4: Επιλογή έργων τέχνης.

Μαθητές ΕΠΑΛ				
Ταινίες	Εικαστικά	Τραγούδια	Θέατρο	Βιβλία - Ποίηση
Ο τζίτζικας και ο μέρμηγκας		Αν όλα τα παιδιά της γης		Όσο μπορείς (Λογοτεχνία)
Το λιοντάρι και το ποντίκι		Other Side - τραγούδι		
Το ξυπόλητο τάγμα		Τα όνειρά μας - τραγούδι		
Το αγόρι με τις ριγέ πυτζάμες				
Μαθητές Γυμνασίου				

Ταινίες	Εικαστικά	Τραγούδια	Θέατρο	Βιβλία - Ποίηση
Η ζωή είναι ωραία - Benigni	Γκουέρνικα - Πικάσο	Imagine - John Lenon	Ρωμαίος και Ιουλιέτα	Ερωτόκριτος - Β. Κορνάρος
Spartacus		We are the world - Michael Jackson		Les Misérables - Hugo
The Green Mile		White American - Eminem		Η καλύβα του μπαρμπα - Θωμά
Νύφες - Βούλγαρης		Another brick in the wall - Pink Floyd		
Το αγόρι με τις ριγέ πτυζάμες		Earth song - Michael Jackson		
Μπελογιάννης (Βιβλίο, ταινία)		Hair Spray		
The notebook		Δια πυρός και σιδήρου - 12ος πίθηκος		
Η ζωή της Αντέλ		They don't care about us.		
Τιτανικός				

Τα δύο τμήματα μαθητών είχαν ένα κοινό έργο, την κινηματογραφική ταινία «Το αγόρι με τις ριγέ πτυζάμες» του Μαρκ Χέρμαν, παραγωγής 2008.

Εντούτοις, προτείνουν αυθεντικά έργα τέχνης τα οποία δεν επιλέγονται μόνο «με γνώμονα ότι προσφέρουν κατάλληλες αφορμές για συζήτηση», αλλά επειδή ακριβώς «δίνεται έμφαση στο κριτήριο της αισθητικής τους αξίας». (Κόκκος, 2011α:86). Τα έργα τέχνης ενσωματώνονται στη συγκεκριμένη μέθοδο, «με στόχο να συνδυάζεται η ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού με την ενδυνάμωση της φαντασίας και της συναισθηματικής έκφρασης». (ό.π.:86).

Αποτελέσματα συγκρίσεων 5ου σταδίου της μεθόδου. Κριτικός Στοχασμός μέσω της Αισθητικής Εμπειρίας.

Σύμφωνα με την κλείδα παρατήρησης, παρατηρείται κριτικός στοχασμός κατά το 5ο στάδιο. Συγκεκριμένα, κατά την ολοκλήρωση των 4 φάσεων του Perkins (1994) και μετά το 5ο στάδιο, καταγράφηκαν οι απόψεις των μαθητών και γραπτά και προφορικά. Οι παρατηρήσεις τους έχουν να κάνουν με την έκφραση των συναισθημάτων τους και τον τρόπο με τον οποίο βίωσαν τη διαδικασία αυτή. Μέσω της ενσυναίσθησής τους από την πλευρά των θυμάτων, συγκλονίστηκαν από αρνητικά συναισθήματα λόγω χλευασμού, προσβολής και τελικά απόρριψης, από την ισχυρή μάζα, την εκάστοτε καθεστηκία τάξη. Από την άλλη πλευρά, όσοι βίωσαν την ιστορία αυτή από την πλευρά του θύτη, τόνισαν ότι και αυτοί είναι 'θύματα', εγκλωβισμένοι στις επιλογές άλλων ισχυρότερων ομάδων.

Χαρακτηριστικά, μια μαθήτρια της Β΄ Λυκείου ΕΠΑΛ, δηλώνει: «*παρατηρώντας αυτό το έργο εμβαθύνουμε τον τρόπο σκέψης μας με βάση το ρατσισμό διότι μπήκαμε στη θέση τους και εκφράσαμε τα συναισθήματά μας. Νιώσαμε πως είναι να είμαστε στη θέση του θύματος και όχι του θύτη. Πάντα πρέπει να σκεφτόμαστε τις συνέπειες που θα προκύψουν στη συνέχεια, αλλά καταλάβαμε και πως αισθάνονται τα θύματα*».

Μία μαθήτρια της Γ΄ Γυμνασίου δηλώνει: «*μέσα από τον πίνακα, μου προκλήθηκαν περισσότερα συναισθήματα, αλλάζοντάς μου τη γνώμη που είχα πριν. Ήρθα στη θέση του θύματος προσπαθώντας να καταλάβω πως αισθάνονται*». Μία ακόμη μαθήτρια της Γ΄ Γυμνασίου τονίζει ότι κατάλαβε καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται αυτοί που ασκούν το ρατσισμό, καθώς και τα συναισθήματα που γεννιούνται στους θύτες. Συμπληρώνει ότι οι απόψεις τις για το ρατσισμό ενισχύθηκαν μέσα από την παρατήρηση του έργου και ότι «*νιώθει την ανάγκη να βελτιώσει τη στάση της*».

Στο τμήμα της Β΄ Λυκείου ΕΠΑΛ, στις τέσσερις φάσεις του σταδίου του Perkins, στο 5ο στάδιο, τα βήματα ακολουθούνται κανονικά, ενώ ακούγονται και πρωτότυπες σκέψεις που ο παρατηρητής δεν άκουσε από εφαρμογές σε άλλα τμήματα. Φαίνεται σε αυτό το στάδιο να διεγείρεται η φαντασία τους και να ωθείται η σκέψη τους σε πολλαπλές ερμηνείες, κάτι που προάγει το στοχασμό. (Κόκκος, 2011α:64)

Αποτελέσματα συγκρίσεων βου σταδίου της μεθόδου. Επαναξιολόγηση των παραδοχών.

Πίνακας 5: Αλλαγή στη συμπεριφορά των συμμετεχόντων.

Άλλαξε κάτι στη συμπεριφορά σας αφού παρακολουθήσατε τη διδασκαλία αυτή;			
	Ναι	Όχι	Σύνολο
1 ^{ος} Εκπαιδευτικός σε σχολείο	7	2	9
2 ^{ος} Εκπαιδευτικός σε σχολείο	14	5	19
Σύνολο (Ποσοστό)	21 (75%)	7 (25%)	28 (100%)

Μια μαθήτρια της Β΄ Λυκείου ΕΠΑΛ δήλωσε: «οι περισσότεροι από εμάς πιστεύαμε πως ο ρατσισμός γίνεται για κάποιον συγκεκριμένο λόγο και πως δεν ήταν ανάγκη να αναμιχθούμε. Μετά από αυτή την εργασία αναπτύξαμε τον τρόπο σκέψης μας και καταλάβαμε πως δεν θέλουμε να γίνουμε θύμα ή θύτης σε ένα τέτοιο γεγονός και πως αν γινόμασταν παρατηρητές, δεν θα καθόμασταν άπραγοι. Δεν υπάρχει λόγος ύπαρξης του ρατσισμού». Μια άλλη μαθήτρια αναφέρει ότι «μετά από όλο αυτό έμαθα πως δεν θα πρέπει να είμαστε ρατσιστές και ότι είμαστε όλοι ίδιοι, θα πρέπει να αποδεχόμαστε τον άλλον, όπως ακριβώς είναι». Μία ακόμη συμπληρώνει: «Κάνοντας αυτή την εργασία ένιωσα πως θα μπορούσε να αισθάνεται το θύμα στη συγκεκριμένη περίπτωση του ρατσισμού και κατάλαβα ότι ποτέ μου δεν θέλω να γίνω θύμα ή θύτης σε ένα τέτοιο γεγονός». Η μαθήτρια αναφέρεται στην ενσυναίσθηση, δηλαδή στην «αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων [...], μια ικανότητα που έχει τη βάση της στη συναισθηματική αυτοεπίγνωση και είναι η θεμελιώδης ανθρώπινη δεξιότητα». (Goleman, 1998β:79).

Οι μαθητές της Γ΄ Γυμνασίου θεωρούν ότι κάτι άλλαξε κατά την εφαρμογή της μεθόδου και σχολιάζουν σχετικά. «Περισσότερος προβληματισμός για το θέμα και ευαισθητοποίηση» σχετικά με αυτό, σχολιάζει μια μαθήτρια. Μια μαθήτρια σημειώνει: «Εγώ πιστεύω ότι απέκτησα κάποια ερεθίσματα προς το καλό αλλά ώστε να αλλάξει κάτι μέσα μου θα έπαιρνε λίγο χρόνο και όχι μέσα σε τρεις ώρες. Φυσικά και κάτι άλλαξε μέσα μου, όχι όμως σε τόσο μεγάλο βαθμό!» Με την άποψη αυτή ταυτίζεται και ένας εκπαιδευτής ενηλίκων στη συνέντευξη που παραχώρησε. Ο ίδιος ο Mezirow υποστηρίζει ότι «με το πέρασμα του χρόνου, μια σειρά από τέτοιου είδους μετασχηματισμούς στις απόψεις κάποιου, [...] ενδεχομένως θα οδηγήσουν σε μετασχηματισμό μιας νοητικής συνήθειας». (Cohen, 1997 στο Mezirow και συν., 2007:60). Δεν είναι διαδικασία εύκολη. Είναι διαδικασία δύσκολη και επίπονη, η οποία θα φέρει το ίδιο το άτομο πολλές φορές σε σύγκρουση με τον εαυτό του και τις δικές του παραδοχές. Μία άλλη μαθήτρια σημειώνει ότι από την ανάλυση του πίνακα «είδαμε και την πλευρά του θύτη – ο οποίος είναι και αυτός θύμα της κοινωνίας» ενώ μια άλλη τονίζει ότι «κατάλαβε καλύτερα τη σοβαρότητα του ρατσισμού». Μια μαθήτρια υποστηρίζει ότι «γι αυτό το θέμα ευθυνόμαστε εμείς οι ίδιοι και ιδιαίτερα οι προηγούμενες γενιές που δεν προσπάθησαν να το ελαττώσουν. [...] Δεν πρέπει να γινόμαστε ένα με τη μάζα, διότι εκείνη την ώρα ο άνθρωπος χάνει την αξιοπρέπειά του» και με αυτές του τις πράξεις, καταστρέφει την προσωπικότητά του. «Μετά από όλα αυτά πιστεύω ότι άλλαξε η γνώμη μου για κάποιες παρεξηγημένες ομάδες και η αντιμετώπισή μου ίσως να είναι διαφορετική», σχολιάζει άλλη μαθήτρια.

Επίσης, παρατηρείται η χρήση της ενσυναίσθησης από τους μαθητές. Οι μαθητές εκφράζονται συναισθηματικά πιο έντονα, έχοντας μπει στη θέση των θυμάτων. Και από τη θέση όμως των θυτών, προβληματίζονται και προσπαθούν να κατανοήσουν τι είναι αυτό που τους ωθεί σε τέτοιες πράξεις και συμπεριφορές.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τον Mezirow, η επανεξέταση των όποιων εσφαλμένων αντιλήψεών τους, θα απεγκλωβίσει τους ενηλίκους από πιθανά αποπροσανατολιστικά διλήμματα που επιβάλλονται από

εξωτερικές συνθήκες (Κόκκος, 2005; Mezirow και συν., 2007). Αυτό επιτυγχάνεται στο 75% του συνολικού δείγματος των μαθητών. Σε κάθε περίπτωση, αν και κάποιοι από τους συμμετέχοντες μπορεί να μην οδηγήθηκαν σε μια εις βάθος αναζήτηση σχετικά με τις παραδοχές τους, εν τούτοις η αμφισβήτηση στην οποία τέθηκαν οι προσωπικές τους απόψεις μπορεί να τους κατευθύνει προς την αυτογνωσία. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορέσουν να υιοθετήσουν μια πιο κριτική στάση, απέναντι στα έργα τέχνης, ή ακόμα και σε μια αλλαγή στάσης ζωής.

Η διεργασία του κριτικού στοχασμού, είναι πρωτεύουσας σημασίας για τον Mezirow, σύμφωνα με τον οποίο έχουμε άκριτα αποδεχτεί πεποιθήσεις και απόψεις από πολύ μικρή ηλικία, ή αλλιώς οριζόμενες κατά Mezirow, παραδοχές. Ο κριτικός στοχασμός, μπορεί να βρει πρακτική εφαρμογή μέσω της μεθόδου του Κόκκου και κυρίως κατά την πραγματοποίηση των 4 φάσεων του Perkins, κατά το 5ο στάδιο της μεθόδου του Κόκκου σύμφωνα με το οποίο επιτυγχάνεται ολιστικότητα, δηλαδή «η μάθηση συντελείται μέσα από την κατανόηση των εννοιών, των γενικεύσεων και των δομών του διδακτικού αντικείμενου, που βέβαια προϋποθέτει τη συνολική αντίληψη του και όχι τη σταδιακή απομνημόνευση των επιμέρους στοιχείων που το συνθέτουν». (Ματσαγγούρας, 2007:285).

Συνοψίζοντας, μέσα από τη μέθοδο του Α. Κόκκου, καλλιεργείται «η στοχαστική διάθεση που σταδιακά θα οδηγήσει στον στοχασμό του εκπαιδευόμενου για τις εμπειρίες και τα βιώματά του». (Μέγα, 2010:189-190). Ακόμη, «το έργο τέχνης μπορεί να συνδεθεί με το προσωπικό βίωμα αναδεικνύοντας και προβάλλοντας το ως αντικείμενο στοχασμού». (ό.π.:190). Με αυτό τον τρόπο θα δουν την τέχνη από μια διαφορετική οπτική γωνία.

Η μέθοδος του Κόκκου, μπορεί να συντελέσει στη βαθμιαία ενίσχυση της κριτικής σκέψης και μάλιστα από σχετικά νεαρή ηλικία, να τους βοηθήσει να συνειδητοποιήσουν τις διαφορές που ενδεχομένως υπάρχουν στον τρόπο που σκέφτονται, έτσι ώστε να βοηθήσει τους ανθρώπους να γίνουν κριτικά στοχαστικοί απέναντι σε αυτή την καθημερινή 'επίθεση' εικόνας και πληροφόρησης που δέχονται, από τα διάφορα τεχνολογικά μέσα γύρω τους. (Γιωτόπουλος, 2014:215)

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Βάμβουκας, Μ., (2010). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Γιωτόπουλος, Γ., (2014). *Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία στο πλαίσιο της Τυπικής (Δευτεροβάθμιας) και Μη Τυπικής Εκπαίδευσης*. Διπλωματική Εργασία. Πάτρα: ΕΑΠ.

Καγιαβή, Μ., (2007). *Το εκπαιδευτικό Δράμα / Θέατρο σαν διδακτική τεχνική στους ενήλικες – Μία εφαρμογή στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας*. Διπλωματική Εργασία. Πάτρα: ΕΑΠ.

Κεδράκα, Α., (2008). *Μεθοδολογία παρατήρησης*. Ανακτήθηκε στις 11 Αυγούστου 2014 από τη διεύθυνση <https://docs.google.com/document/d/1C5eH9tQFDiCLHyKxAKDMBX4p-SgWo4jPUKFjClFrWqw/edit?hl=en>

Κόκκος, Α. (2012). *The use of Aesthetic Experience in Unearthing Critical Thinking*. Στο (υπό έκδοση) Mayo, P. *Learning with Adults, A Reader*. Boston: Sense Publishers. Ανακτήθηκε στις 11 Αυγούστου 2014 από τη διεύθυνση <http://alexiskokkos.gr/keimena/30Theuseofaestheticexperienceinunearthingcriticalthinking.pdf>

Κόκκος, Α. (2011β). *Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Οδηγός Μελέτης για την Θ.Ε. ΕΚΕ 52*. Πάτρα: ΕΑΠ.

Κόκκος, Α. και Συνεργάτες (2011α). *Εκπαίδευση μέσα από τις τέχνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κόκκος, Α. (2010). *Κριτικός Στοχασμός: Ένα κρίσιμο ζήτημα*. Στο Βεργίδης, Δ., Κόκκος, Α., Εκδ. *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Διεθνείς προσεγγίσεις και Ελληνικές διαδρομές* (σ.164-191). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κόκκος, Α., (2009β). *Ανάπτυξη της δημιουργικότητας μέσα από την επαφή με την τέχνη*. 1ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης & Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 2013 από τη διεύθυνση http://www.ekke.gr/estia/Cooper/Praktika_Synedrio_Evgenidio/Files/Text_files/II_Kentrikes_Eisigisi/Kokkos_k_eisigisi.pdf

Κόκκος, Α. (2009α). *Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: Θεωρητικό πλαίσιο και μέθοδος εφαρμογής*. 8η Διεθνής Συνδιάσκεψη για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Βερμούδες, 18-20/11/ 2009

Κόκκος, Α., (2008). *Creativity in Adult Education*. Εισήγηση που παρουσιάστηκε στο διεθνές σεμινάριο Creativity and Innovation in Adult Education. Λευκωσία, 6-9/11/2008. Ανακτήθηκε στις 25

Σεπτεμβρίου 2013 από τη διεύθυνση <http://events.cedefop.europa.eu/curriculum-innovation-2011/images/stories/files/CREATIVITY%20IN%20ADULT%20EDUCATION.pdf>

Κόκκος, Α. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Θεωρητικό πλαίσιο και προϋποθέσεις μάθησης*. Τόμος Α. Πάτρα: ΕΑΠ.

Ματσαγγούρας, Η. (2007). *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας, Στρατηγικές διδασκαλίας: Η Κριτική Σκέψη στη Διδακτική Πράξη*, Τομ. Β'. Αθήνα: Gutenberg

Μέγα, Γ., (2010). Η ορατή σκέψη στην εκπαίδευση ενηλίκων: πρόταση μεθοδολογίας. Στο Βεργίδης, Δ., & Κόκκος, Α., (επιμ.) (2010). *Εκπαίδευση Ενηλίκων, διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ράικου, Ν., (2013). *Εκπαίδευση ενηλίκων και τριτοβάθμια εκπαίδευση: διερεύνηση δυνατότητας για ανάπτυξη κριτικού στοχασμού μέσα από την αισθητική εμπειρία σε εκπαιδευομένους εκπαιδευτικούς*. Διδακτορική Διατριβή. Πάτρα: Τμήμα Επιστήμων Της Εκπαίδευσης Και Της Αγωγής Στην Προσχολική Ηλικία (ΤΕΕΑΠΗ), Πανεπιστήμιο Πατρών

ARTiT (2012). *Η μεθοδολογία του ARTiT*. Ανακτήθηκε στις 30 Σεπτεμβρίου 2014 από τη διεύθυνση <http://artit.eu/gr/index.html>

Cohen, L., Manion, L. Morrison, K., (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M., & Carty, J., (1999), *Εξέλιξη του παιδιού στο Κοινωνικό Περιβάλλον, Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας*. Μετάφραση: Ραυτοπούλου Αλεξάνδρα. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Goleman, D., (1998β). *Η Συναισθηματική Νοημοσύνη - γιατί το E.Q είναι πιο σημαντικό από το I.Q.*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Mezirow, J. και Συνεργάτες. (2007) *Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Perkins, D. (1994). *The Intelligent Eye*. Los Angeles: The J. Paul Getty Trust.